

צוואת הגראי"ל שטיינמן שליט"א

פירוש: הרב שלמה אבינר

[ערך: הרב מרדכי ציון]

צאוותו של הגרא"ל שטיינמן היא ספר מוסר של גאון אדיר וישר להפליא.
אנחנו מוסיפים את הערותינו הדלות כדי לברר את דבריו הפשוטים והעמוקים.

ו' תשרי תש"מ והוספתי בסוף ביום כ"ד מרחשון תשמ"ג עיין מעבר לדף

דבריו נכתבו כמעט ארבעים שנה לפני פטירתו, המראים את גדולתו כבר אז,

כי אפילו כשהגיע למדרגת גדול הדור לא שינה את אישיותו

כמלוא נימה ביחס לענוותנותו המופלאה.

כבר כמה פעמים התעוררתי וכתבתי צוואה ראשונה בשנת תשי"ד אחרי

שנסתלקו בזמן קצר ג' גדולי ישראל זכרונם לברכה. וכעת נתעוררתי שוב

מכמה טעמים ושיניתי ממה שכתבתי אז ויה"ר שאזכה לתקן בתשובה שלמה

מה שעבר ולזכות לעובדו כרצונו יתברך.

א. אבקש מאד לא להספידני, לא בפני ולא שלא בפני ולא לעשות עצרת

התעוררות או עצרת אבל, או כל מיני שמות שבודים והכוונה בהם להספיד.

חז"ל דנו אם ההספד הוא לכבוד החיים או לכבוד הנפטר, והסיקו שהוא לכבוד המת, ולכן כתוב בשו"ע (יו"ד שדמ א): "ומי שציוה שלא יספידוהו שומעין לו". מובא בפתחי תשובה (שם סק"א) בשם שו"ת תשובה מאהבה (א, קעד) לרבי אליעזר פלקלש, רבה של פראג, שהביא עדות מהר"מ פישלס על רבו בעל נודע ביהודה, שבשעה שהספיד את בעל פני יהושע, אמר שאף שציוה שלא להספידו, אין שומעים בזה למי שהוא רבן של כל בני הגולה. וכזאת נהג גם רבי יוסף שאול נתנזון בעל שו"ת שואל ומשיב, אשר הספיד את דודו בעל שו"ת ישועות יעקב מלבוב, הגם שציוה שלא להספידו (משמרת שלום אות ה ס"ק מד. עי' שדי חמד מערכת אבילות אות ד).

ובדרשות החתם סופר (ח"ב עמ' שצא) בהספדו על חותנו הגאון רבי עקיבא איגר כתב דאף שצוה שלא יספידוהו, זהו מרוב ענוותנותו שהחזיק עצמו שאינו ת"ח, אך חתניו ובניו בודאי חייבים בכבודו. וכאשר הגיעה לבריסק שמועת הסתלקותו של רבי עקיבא איגר, ונודע שכתב בצוואתו שלא יספידוהו אלא בפניו וגם אז לא יאמרו עליו שבחים (חוט המשולש עמ' רכא), נקט רבי יעקב מאיר פאדווה – אב"ד דבריסק, שכיון שהיה רבי עקיבא איגר יחיד בדורו ממש בתורה ובחסידות, על כן לא חל עליו דין השולחן ערוך שאם ציוה שלא לספדו שומעין לו, כי אין הדברים אמורים אלא לכל אדם ואף חכם מופלג, אבל לא ליחיד בדורו, וכפי שנהג הנודע ביהודה בהספידו את הפני יהושע. אך, עם זאת, מציין רבי יעקב מאיר בספרו נחלי מים (דרוש כג): "אנכי עשיתי בדרך ממוצע, לקצר בשבחיו, רק להזכיר שמו הגדול זי"ע".

וכן עשה הגאון מקאליש לגאון רבי יוסף זונדל מסלנט, שציוה לא להספידו (גשר החיים להגרי"מ טוקצינסקי עמ' קכ בהערה).

וכשנפטר בירושלים הגאון רבי יצחק בלאזר, מח"ס שו"ת פרי יצחק, מצאו שהוא כתב בצוואתו שלא להספידו כלל, ואז התחיל דיון בין גדולי ירושלים האם למלא צוואתו או לא (והפליא עד מאוד את רעהו רבי נפתלי אמסטרדם אשר טען בפני גדולי ישראל כי ה"רבי", רבי ישראל סלנטר, לא נהג כן. המאורות הגדולים עמ' קכח). והכריע המרא דאתרא דירושלים, הגאון רבי שמואל סלנט שלא לזוז מצוואתו של רבי איצלה. ובשעת הלוייה אמר עליו רבי שמואל סלנט מילים קצרות: "זוהי אבידה גדולה לכל הישוב" (רבי איצלה מפטרבורג עמ' 683-695). אמנם נטתה דעתו של רבי חיים ברלין, כי יש לנהוג כפי שנהג הנודע ביהודה שספד לפני יהושע, על אף צוואתו. אף הוא הוסיף לציין, כי היות ורוח הבריות היתה נוחה מרבי איצלה פטרבורגר בפי כל חכמי העיר ולומדיה כמו גם בפי כל העם, הקיפוהו הכל בבקשה שלא לשמוע לצוואתו (עי' שו"ת נשמת חיים עמ' שעב). ובסוף הג"ר ברלין נהג פשרה בזה, שאמר שיש להספידו בדרך בכי על החסרון והאבידה שבזה אינו יכול לצוות שלא להספידו (אדרת שמואל עמ' שנג-שנד). ובתולדות הגאון מלובלין זצ"ל שבשו"ת תורת חסד (עמ' צז) מובא שאף רבי יצחק בלאזר צוה שלא יספידוהו, בכ"ז נערך הספד על קברו מהגרי"ח זוננפלד והגאון אבי מנחם נתן אויערבאך בעל אורח נאמן. וכן הספידוהו מרן הרב קוק ביפו ורבי איצלה פוניבז'ר על פי הנהגת הנודע ביהודה לגבי הפני יהושע (רבי איצלה מפטרבורג שם).

סיפר ר' אריה לויין, כפי ששמע מהג"ר חיים ברלין, שהגר"ח ברלין והגאון רבי יצחק (איצלה) בלאזר, הבטיחו זה לזה שמי שייפטר ראשון מן העולם, יבוא אצל חברו ויודיענו בחלום מה קורה אתו למעלה. רבי איצלה נפטר ראשון, וציוה שלא יספידוהו, אבל רבי חיים עמד על זה שיש לומר דברי התעוררות והספידו כהלכה (וכמבואר לעיל, גם מרן הרב קוק הורה במקומו אז, ביפו והמושבות, שחובה להספידו, משום שרבי איצלה הוא גדול הדור ביראת שמים – ועפ"י מה שאמר הפני יהושע שחובה להספיד הגאון הנודע

ביהודה שציוה לבל יספידוהו, והפני יהושע הורה שמכיון שהנודע ביהודה הוא גדול הדור – חובה להספידו). אחר כמה ימים בא הגאון רבי איצ'לה אצל רבי חיים בחלום והודה לו מאוד על דברי ההספד וההתעוררות כי זה עשה לו נחת רוח בשמים. אח"כ שאל אותו רבי חיים: מה קורה שם למעלה? ואז רבי איצ'לה אמר: עומק הדין אין לשער, אבל מי ששומר את פיו ומעביר על מידותיו מוחלים לו על הכל... (אמרי שפר מהרב יצחק דדון עמ' רפז-רפח).

גם הגאון רבי שמואל סלנט בצוואתו צוה שלא להספידו, ודנו גדולי ירושלים איך לנהוג, אך משום כבוד התורה וכבודה של ירושלים התירו להספידו. והגאון רבי חיים ברלין שהיה נחשב לממלא מקומו, הספידו הספד גדול וסיפר על כל פעולותיו (בטוב ירושלים לר' בנציון יאדלער עמ' שסג. אדרת שמואל עמ' שנה). וסיפר הגרש"ז אוירבך, שהגר"ש סלנט, ציוה מעיקרא שבבוא העת לא יספידוהו, ואחר כך נמלך וחזר בו. והסביר, שהרי הגמרא חוקרת אם הספד הוא יקרא דחיי או דשכבי. שאל רבי שמואל, מה שייך לדבר על יקרא דשכבי, מה יש להם מההספד? וכיון שאין אנו יודעים מהו יקרא דשכבי, חזר אני בי מצוואתי שאמרתי שלא להספיד (חכו ממתקים ח"א עמ' לה).

ובס' דרכי שמואל להגר"ש אוירבך על מס' אהלות (בפתיחת הספר) כתב בקוים לדמותו של אביו הגרש"ז אוירבך על מה שצוה בצוואתו שלא להספידו: "אחשבה כי עיקר הקפידא היה על ימי החימום וחשש מאד שיפריזו וכו' ולזה עתה הרשיתי לבא בקצת מילין". ובשו"ת מנחת אלעזר (ב, סג) כתב שמי שצוה שלא יספידוהו, אין לאסור אלא באמירת הספד בפיו, אבל בכתיבה לית לן בה.

הנה לגבי מה שהורה הגראי"ל שטיינמן בצוואתו שלא להספידו ולא לפרסם עליו מודעות אבל וכרזות לצד כתבות בעיתונים, ובכל זאת הגר"ח קניבסקי הורה כי יש לעשות זאת, וזאת על מנת לתת לגדול הדור את הכבוד הראוי. הגר"ח קניבסקי נשאל אודות צוואתו

של הגראי"ל, והשיב כי "מרן ראש הישיבה כתב את צוואתו ברוב ענוותנו הגדולה, ומשפחתו אכן חייבת לנהוג על פיה. אך מאידך כל כלל ישראל חייבים להספידו כפי שמחוייבים להספיד את גדול הדור, וכך יש לנהוג". וגם הג"ר רצון ערוסי, רבה של קריית אונו וחבר מועצת הרבנות הראשית, נשאל האם מותר להתעלם מבקשתו של הגראי"ל שלא להספיד? הוא השיב כי "מצאנו גדולי עולם שמצווים שלא להספיד אותם אל הנודע ביהודה הספיד את פני יהושע למרות שציווה שלא להספיד אותו, כי אמרו מדובר כאן בגדול מאוד מאוד בתורה, וצריך ליידע את הציבור, והציבור צריך לדעת ולחלוק כבוד לתורה, ולכן לא שומעים לו למרות שמצווה לקיים דברי המת, בזה לא שומעים לו... יש מצווה לכבד את התורה ולכן מורים שלא לשמוע במקרה כזה לצוואה. כמובן משתדלים למעט, אבל לא שומעים להימנע. גם מורי ז"ל ציווה שלא יספידו אותו, וחרגנו מן הצוואה. הספדנו לא הירבנו, אבל הספדנו, כי כאמור גדולים כאלה חייבים לחשוף אותם לפני הציבור. חייבים לזעזע את הציבור באובדם".

ב. לא לכתוב שום מאמר עלי בעיתונים יומיים, שבועיים, חדשיים. ולא

להדפיס תמונתי ולא כמו שרגילים לכתוב תולדותיו.

עיין דברי הגר"ח קניבסקי בסעיף הקדום. יתד נאמן של עבודת ד' של הגראי"ל היה ענווה, גם בחייו גם בהדרכות לאחרים. הגראי"ל אמר כי שורש כל בעיה אפשרית ביחסים בין-אישיים נעוץ באגואיזם ששורשו גאוה (אדני הבית עמ' קמט).

הוא הדריך על פי דברי הגר"ח מוולוז'ין (אגרותיו עמ' 102) שמי שאינו מסכים לשידוך על

רקע מעמד דתי או תורני שונה, חוטא בגאוה.

ומעשה בהורים שרצו לרשום את הילד שלהם בתלמוד תורה, אבל אותם הורים לא היו בדיוק בסגנון של המשפחות האחרות שם, היו דתיים אבל לא תורניים, והמנהלים שאלו את הגראי"ל אם לקבל אותו. הרי יש חשש שישפיע באופן שלילי על הילדים האחרים. צעק הגראי"ל על אותם מנהלים: זו גאוה! גאוה!! גאוה!!! אמרו לו: אפילו שהוא אברך חשוב, אחשובע'ר יונגערמאן? אמר הגראי"ל: הגאוה - הגרויסע (גדול) בעל גאוה...!!! והוסיף: למדתי בתלמוד תורה בבריסק עם בניו של הרב מבריסק וגם עם כל מיני ילדים אחרים. קורים מקרים שילדים מתקלקלים, גם ילדים טובים מתקלקלים. בכל ה"חדרים" הטובים לא מתקלקלים ילדים?! ילדים מתקלקלים.

ג. לא להדפיס מודעות על הלוייה, ולא להודיע על ידי רמקול או רדיו. מספיק

שיהיו רק עשרה אנשים בהלווייה.

פעם בלכתו בדרך, אמר הגרש"ז אוירבך, כי הוא נמנע מלהביט על מודעות אבל של לוויית המת, אשר על לוחות המודעות, כי יתכן שמתחייבים ללוות את הנפטר, אם יודעים על הלווייתו (חכו ממתקים ח"א עמ' יח).

הגרש"ז אוירבך עורר, שפשוט הדבר שהעובר ברחוב ורואה שמלוין מת אפילו אם הוא באמצע נסיעה וכדומה, חייב ללוות המת, ואם נעצר הנהג מנסיעתו או פונה לכיוון אחר, חייב הנוסע לירד מן המכונית וללוות המת, ורבים נכשלין בזה. ומעשה שבא אדם לפני הגרש"ז לשאלו בדבר הלכה חמורה (בענין פסול חיתון) ומכיון שיתעתד הלה לנסוע לארה"ב באותה תקופה, יעץ לו שישטח שאלתו לפני הגר"מ פיינשטיין, וביקשו הגרש"ז שבהזדמנות זו, ישאלנו גם על דבר זה, היאך מצאנו ידינו ורגלינו כהיום בריבוי החופות

בערים הגדולות, וכן בהלוויות רח"ל. וסיפר השואל, שבבואו לפני הגרמ"פ, מצאו מוטה על משכבו, ועל שאלתו הראשונה ענהו בעודו שוכב, ואילו על שאלה זו, נתישב והרהר בכובד ראש, ואחר כך אמר, ששאלה קשה היא, ואין לו בזה דבר ברור. והוסיף שלכן הרי הוא משתמט ככל האפשר מלהבחין בהלוויית המת, ואילו בהכנסת כלה, באין לו עצה אחרת מוכרח הוא לילך, ועדיין צ"ע (הליכות שלמה – תפילה פרק יג, אורחות הלכה הערה 22. ומובא בס' חכו ממתקים שם הערה ו).

ומידי פעם, הגרש"ז נתן טעם לאי השתתפות בלוויית המת, שבעיר גדולה צריך כל יום לצאת ללוויה כמה פעמים, אלא כיון שמתאחרים לפעמים, נמצא שאין אנו יודעים בבירור שבשעה פלונית ההלוויה, שאפשר שתתאחר וכו' ומספק אינה דוחה חיובים אחרים (חכו ממתקים שם ובהערה ז. ועי' שם בערך קידושין, שהגרש"ז התבטא שזהו גם ההיתר שלא להשתתף בכל חופה וחופה).

ויתד לדברי הגרש"ז, ניתן למצוא בספר עמק שאלה על השאלות דרב אחאי גאון (פר' ויחי סי' לב סק"ב) שכתב הנצי"ב, שהמצוה לבטל תלמוד תורה מפני הלוויית המת, הוא דווקא כשרואה כשהולכים עם המיטה, והביא מכמה מקומות (ברכות יח, א. שו"ע יו"ד שמג, א), שכתוב שם לשון "שכל הרואה את המת, ואינו מלווהו". וזה דומה לדעתו של החלקת מחוקק לגבי השתתפות בחתונה לשמח חתן וכלה. כשם שיש מצוה ללוות את המת, יש גם מצוה לשמח חתן וכלה (רמ"א אה"ע סה, א). לפי החלקת מחוקק (סק"ב) זה רק אם אדם רואה את החתונה, ולפי הב"ש (סק"ג) זה אפילו אם אדם רק יודע שיש חתונה. לכן הנצי"ב אומר שהלכה כחלקת מחוקק לגבי שמחת חתן וכלה, שהוא רק בראיית החתונה, וכן לגבי לוויית המת.

וכן דעתם של רוב רובם של הפוסקים (שאלת דוד להגאון ר' דוד מקארלין בסוף יו"ד חידושים לשו"ע. שו"ת מנחת אלעזר א כו, ד ב. שו"ת שלמת חיים יו"ד סי' קצד. שו"ת

באר משה ד, צח. שו"ת ציץ אליזער ח"ה רמת רחל נ אות ב-ג, ח"ז קונטרס אבן יעקב כא.

שו"ת תשובות והנהגות ח"ד עמ' שכג. ילקוט יוסף – אבלות י, ד. פני ברוך ה, ג).

אמנם הרב בן ציון הכהן קוק שאל הגרי"ש אלישיב: "שמעתי בשם גדול אחד טעם לפטור משום שאין יודעים מתי ייצא מסע ההלוויה, שהרי השעה שמכריזים עליה היא שעה תחילת ההספדים?" הגרי"ש לא הסכים לזה, ואמר: "צריכים לסגור הגמרא וללכת לראות אם יוצאת כבר ההלוויה, או שיבקש מאחרים שיודיעוהו (ציוני הלכה – אבלות עמ' צ).

והגרי"ח זוננפלד אמר שנוהגים שלכבוד לוויית גדול בתורה מבטלין ת"ת אף לתינוקות של בית רבן (הנהגות ופסקים הגרי"ח זוננפלד עמ' 174).

ואמר הגרי"ש אלישיב: אם הנפטר הוא גדול הדור חייבים ללוותו עד קברו, כרבו מובהק, כדאיתא בשו"ע (יו"ד רמד, י) "גדול הדור נקרא מופלג בחכמה, ואפילו אינו רבו, דינו כרבו מובהק". והגרי"ש א קיים הוראה זו הלכה למעשה בהלוויית בעל האגרות משה הגר"מ פיינשטיין שהתקיימה בירושלים בעיצומו של יום הפורים. הגרי"ש ליווה אותו עד הקבר בהר המנוחות והמתין עד לאחר הקבורה (ציוני הלכה – אבלות עמ' פט).

וכתב בילקוט יוסף (אבלות עמ' רלח): "הנה ואירע כמה פעמים שנפטרו איזה מגדולי האדמו"רים וראשי הישיבות. ושאלו להג"ר עובדיה יוסף אם מחויבים לבטל את כל תלמידי הישיבה ללכת להלוויה, ובאיזה פעמים הורה לבטל את תלמידי הישיבה (חזון עובדיה) להשתתף באותה הלוויה, ופעם אחרת הורה להלכה שלא לבטל תורה לצורך זה, שמאחר ואותו חכם לא לימד הלכה את הרבים, אין מחויבות ללכת להלווייתו, ובפרט כאשר אינו רואה את ההלוויה, או שהיא נערכת מחוץ לעיר, או שאריכות ההספדים בשפה שאינה מוכרת לו (כגון שכל ההספדים בשפת אידיש). בזה גורמת לביטול תורה מתמשך. ואף שהאברכים ביקשו מאוד לצאת להלוויית אותו אדמו"ר צדיק גדול ומפורסם מאוד, סירב הגר"ע לאפשר להם לבטל מילמודם בכלל לצורך הלווייה. ובכמה ספרי

ליקוטים על אבלות שיצאו לאור לאחרונה, התעלמו ממה שכבתנו בילקוט יוסף בשם מרן
אאמו"ר שליט"א [הגר"ע יוסף] וכתבו לצאת להלויית כל תלמיד חכם ולבטל תורה בעבור
כך, ואיני יודע ע"מ סמכו, ולא חששו לביטול תורה בישיבות הקדושות ובכוללים".
וכאשר נפטר הג"ר מיכל יהודה לפקוביץ, ראש ישיבה לצעירים דפוניביז', והלויתו
התקיימה בבני ברק, נשאל הגרי"ש אלישיב: האם חייבים בני הכוללים מירושלים ומקרית
ספר וכדומה להשתתף בהלויתו כיון שזה יגרום לביטול תורה? והשיב: שהתלמידים של
הנפטר זצ"ל חייבים ללכת להלויה (וישמע משה ח"ב עמ' רס).

ועוד, נשאל הגרי"ש אלישיב: המנהג היום הוא שמכריזים לוייה ברמקול בכל השכונות,
האם יש חשש של ביטול תורה כשמכריזים הלויה בשעות הלימוד, ומפסיקים הלימוד כדי
לשמוע הרמקול? והשיב: אין שום חשש, כיון שמבטלים תורה להלוית המת (שו"ע יו"ד
שסא, א. וישמע משה ח"א עמ' שכד-שכה).

ומידנא אין מבטלין תינוקנות של בית רבן כלל, אפילו במת אדם גדול, ואפילו המלמד
שלהם, אין לבטל, אך המנהג לבטל בלוית אדם גדול שנפטר (נטעי גבריאל – אבלות ח"א
סו, ז). ובשו"ת שלמת חיים (יו"ד סי' תיח) הסביר: "הנח להם לישראל מסתמא הנהיגו
עפ"י גדולי הדור לפנינו לכבודה של תורה, דבלא"ה אין נזהרים בכמה ימים שלא הונח
עפ"י דין לבטל כי אם בעיו"ט וער"ש סמוך לחשיכה, כנראה שהוא ג"כ עפ"י גדולי ישראל
בזה להקל". וכ"כ בגשר החיים (ח"א עמ' קכט אות יד).

ד. להשתדל שלא להשהות בין מיתה לקבורה, רק לזרז שיהיה קבורה הכי

סמוך למיתה.

הרי ההמתנה בין המיתה לקבורה היא מאוד קשה לנשמת האדם. יש איסור של הלנת המת, ויש אופנים שמותר להלין את המת. בשו"ת דברי מלכיאל (ב, צה הערה 51) כתב כי אף לכבודו של מת יש להיזהר ולא להלין אותו, וכל מה שנאמר כי מותר להלין מת לכבודו זה בדיעבד ולא לכתחילה, וראייתו היא מלשון המשנה בסנהדרין (מו, א) "הלינהו לכבודו להביא לו ארון ותכריכין אינו עובר עליו", משמע שאינו עובר עליו בדיעבד, אך אין היתר לכתחילה אף להלינו לכבודו. אך בשו"ת שבט הלוי (ד יו"ד קנד אות ב), הג"ר שמואל הלוי וואזנר כתב כי הלנת המת לכבודו, מותר לכתחילה כמו שאומרת המשנה במסכת שמחות (פרק יא): "אם לחפור לו קבר או להביא לו תכריכין או כדי שיבואו קרוביו ממקום אחר מלינו ואין בכך כלום", משמע שמותר לכתחילה להלינו לכבודו, אך אין בזה מצוה, ויש לעשות כל השתדלות על מנת לא להגיע למצב בו יצטרכו להלין את המת לכבודו. אך כאשר יש צורך להלין לכבודו הדבר מותר לכתחילה. ובכל זאת, כדי להקל על נשמת האדם ודאי מצוה לזרז את הקבורה אפילו באותו יום.

ה. מקומי בבית החיים בין אנשים פשוטים.

עיין דברי הגר"ח קניבסקי בסעיף א, והרי "לא מקומו של אדם מכבודו, אלא אדם מכבד את מקומו" (תענית כא, ב).

הוריו של הגראי"ל שטיינמן היו תושבי בריסק, שכנים של הרב מבריסק, הגרי"ז סולוביצ'יק. הוא גדל על תורת בית בריסק. אפשר לראות את המסורת שהגראי"ל קיבל בתורת בריסק בספר אעלה בתמר בריסק.

לכן, יש להזכיר ענין מקום קברו של הגר"ח מבריסק. סיפר הג"ר מאיר הלוי סולוביצ'יק, ראש ישיבת בריסק בירושלים, שכאשר נסתלק סבו הגר"ח מבריסק לבית עולמו בעיירה

אטוואצק הסמוכה לוורשא, הכינו החברא קדישא מקום לקבורתו בבית החיים דוורשא בשטח פתוח אשר לא נקבר עדיין אדם בסביבתו הקרובה, אבל הגרי"ז ביקש שיקברוהו בתוך האוהל הבנוי על קברו של חו"ז הנצי"ב ובסמוך לו. ראש הקהל מצידו טען שלדעתו "ר' חיים אינו צריך להגיע לזכות אחרים", ומן הראוי לקבורו במקום בפני עצמו המיוחד עבורו, אבל אם בנו מסרב לכך, מה אעשה ויהיה כדבריו. ואמנם נקבר הגר"ח בסמיכות לקברו של הנצי"ב והוצרכו לשם כך להרוס את אחד מקירות האוהל ולהרחיבו כדי שיהיה שם עוד מקום.

והנה טעמו של הגרי"ז היה החשש שמא על ידי שיקברו את אביו במקום פנוי תהפוך כל החלקה הסמוכה לחשובה ומבוקשת והחברא קדישא יוכלו למכור את הקברים הסמוכים בדמים מרובים, עד שכל המרבה במחיר יוכל לרכוש לו שם חלקת קבר, ומתוך כך יתפתח "ביזנס" שלם סביב הענין ועלולים להיקבר שם גם אנשים שאינם מהוגנים.

ועל פי זה, הגר"מ הלוי סולוביצ'יק ביאר את המשא ומתן בין אברהם אבינו עם בני חת, דלאדם שהוא מבני המדינה מגיעה חלקת קבר, אבל אברהם אבינו שהיה גר ולא תושב המקום לא הגיעה לו חלקת קבר, ולכן ביקש "תנו לי" כלומר שיתנו לו במתנה ולא מצד הדין [והיינו שיתנו לו את הזכות להיקבר במתנה והוא ישלם עבור זה].

ועל זה ענו בני חת "נשיא אלקים אתה בתוכנו" ולא גר, ולפיכך מגיע לך קבר היכן שתמצא מצד הדין ולא במתנה. אלא דצ"ב מהו שאמרו "במבחר קברינו קבור את מתך".

ואפשר די"ל דמשו"ה חפצו בני חת שיקבור אברהם את מתו בחלקם, דעי"ז יעלה ערכו של המקום מפני חשיבותו של אברהם שהוא נשיא אלקים, וגם דמעתה יוכלו למכור את הקברים הסמוכים בדמים מרובים (תורת בריסק ח"א עמ' קנה).

ונשאל הגרי"ש אלישיב (ציוני הלכה – הל' אבלות עמ' קטו-ק"ח):

שאלה: האם יש עניין ותועלת לנפטר במה שהוא קבור ליד צדיקים תלמידי חכמים גדולים

וגאוני עולם?

תשובת הגריש"א: זהו רק עניין של כבוד!

שאלה: האם אין בזה תועלת לנפטר להינצל מעונשים כשהוא בשכנות לצדיק בחינת 'טוב

לצדיק וטוב לשכנו'?

תשובת הגריש"א: אינו מועיל לו בזה כלום. אדרבה! והחווה הגרי"ש בידו כמשווה בין

שניים, זה כזה?

שאלה: האם כדאי ליורשים להשקיע כסף רב כדי שאביהם יקבר ליד צדיק מופלג?

תשובת הגריש"א: בוודאי שלא!

שאלה: אמר הרב שכשמפסיק קבר אחר ביניהם אין זה קברי אבות, האם כך גם לגבי "אין

קוברים רשע אצל צדיק", אם מפסיק קבר אחר מותר?

תשובת הגריש"א: זה שום דבר (זה לא נקרא שקבור אצלו).

שאלה: בבית החיים בבני ברק משלמים הון רב, כארבעים אלף דולר כדי להיקבר באותו

בית קברות שהחזון איש והסטייפלר קבורים שם, אע"פ שקברים רבים מפסיקים בין קבר

זה לקבריהם, האם זה סתם בזבוז כסף?

תשובת הגריש"א: אין הכי נמי (ועיין דברי הגרא"ל למטה בסעיף ז).

ו. לא לכתוב על המצבה שום תוארים, רק פ"נ ר' אהרן יהודה לייב ב"ר נח

צבי שטינמן.

יש לכתוב באופן מכובד אבל לא צריך להגזים, כי הרי עיקר תולדותיהם של אדם הם

מעשים טובים (עיין רש"י בראשית ו, ט). ופעם הביאו לפני הג"ר שמואל הלוי וואזנר,

מחבר שו"ת שבט הלוי, נוסח מצבה של אחד גדולי הדור שנסתלק, ובני משפחתו ביקשו חוות דעתו בהקשר לנוסח המצבה, הגר"ש וואזנר הכיר היטב את הנפטר, וככל הנראה ראה בנוסח שהובא לפניו גוזמאות יתר, כשביקש להסירם ונוכח כי רצונם להשאיר את הנוסח ההוא, השיב בפקחותו בכדי לא לפגוע בכבוד המשפחה, אך בד בבד להעמידם על האמת: "הייתי בצפת על ציון הבית יוסף, וראיתי שכתוב על הציון 'פה נטמן הרב רבי יוסף קארו ז"ל', ואם כדבריכם שעל אביכם לרוב חשיבותו יש לכתוב כך, אז מדוע על הבית יוסף כתוב רק נוסח קצר זה" (רב רבנן עמ' רסו-רסז).

וכן אמר הג"ר מאיר מאזוז, ראשי ישיבת כיסא רחמים: "עוד דבר שהוא כתב בצוואה, שלא לכתוב עליו תוארים אלא רק 'רבי אהרן בן רבי פלוני', זה הכל. וזה הדהים את כולם. וגם בזה קדם לו הפני יהושע שאמר ככה. והנה מרן - מה כתוב בקבר שלו? 'פה נקבר רבי יוסף קארו בעל השלחן ערוך', זה הכל. בספרים תכתוב כל התוארים שתרצה, אבל הוא היה אדם גדול שלא צריך לתאר אותו. וגם בקבר של הפרי חדש כתוב רק 'פה נקבר רבי חזקיה די סילוה בעל הפרי חדש', כי התוארים מיותרים לחלוטין" (עלון 'בית נאמן' - גליון מס' 93).

ז. המצבה תהי' הכי זולה ופשוטה, לא לבזבז כסף עבור קניית מקום בבית

הקברות שעולה ביוקר, אבל אם רוצים לתת צדקה שיתנו' בלי קניית מקום.

כידוע, צדקה מצילה ממוות (משלי י ב). מסופר על בתו של רבי עקיבא שנגזר עליה למות

ביום חתונתה, ובכל זאת התחתנה ולא מתה. בבוקר שלמחרת החתונה, כשמשכה את

הסיכה מהחור בקיר בו הייתה נעוצה בליל אמש, נמשך אחריה נחש מת דקור בעינו.

שאלה רבי עקיבא: איזו מצווה עשית? השיבה: בחתונה עמד עני בדלת, איש לא שם לב אליו, קמתי ונתתי לו את מנת האוכל שלי. אמר רבי עקיבא: מצווה עשית! ועל זה דרש: "וצדקה תציל ממוות" (שבת קנו, ב).

אמר הג"ר מאיר מאזוז, ראשי ישיבת כיסא רחמים: "אתם יודעים מי כתב את זה? הנודע ביהודה, ככה ראיתי בהקדמת בנו לשו"ת נודע ביהודה שכתב שהמצבה לא תעלה יותר משמונה עשרה זהובים, כי הכל הבל" (עלון 'בית נאמן' - גליון מס' 93).

וכל זה כהנהגתו של רבן גמליאל. כתוב בגמרא (מועד קטן כז, א. כתובות ח ב): "בראשונה היתה הוצאת המת קשה לקרוביו יותר ממיתתו עד שהיו קרוביו מניחין אותו ובורחין, עד שבא רבן גמליאל ונהג קלות ראש בעצמו ויצא בכלי פשתן ונהגו העם אחריו לצאת בכלי פשתן. אמר רב פפא והאידנא נהוג עלמא אפילו בצרדא בר זוזא". הנהגה זו של רבן גמליאל השפיעה באופן מופלא על הלכות קבורה והמנהג המקובל אצל עם ישראל, גם בהלכה זו כפי שנפסק בשולחן ערוך (יו"ד שנב א-ב): "אין קוברין המת בתכריכים יקרים אפילו לנשיא שבישראל. נהגו לקבור בבגדים לבנים", וגם בהלכות אחרות בהלכות אבלות. הנה כמה דוגמאות:

א. שיפור בית קברות - נשאל מרן הרב קוק על שפור בית הקברות בארץ ישראל, וביחוד של החיילים הבריטים שבהר הצופים בירושלים, אם יש בזה איזו מניעה מצד התורה, והשיב שהדבר תלוי בפרטים, כי יש שיפורים שאסורים משום חוקות הגויים. אבל לשפר את הקברות באופן מכובד בצורה שאינה מתנגדת לדין חז"ל ולמנהגי ישראל הקבועים, ודאי טוב והגון ולמצוה יחשב. וכמובן באופן שלא יפליגו בדבר להוציא ע"ז הוצאות גדולות, שהוא בכלל בתשחית, והתורה חסה על ממונם של ישראל, ויש לנו בעוה"ר טפול רב ודאגה גדולה בדבר החיים, לסעדם ולרחמם, ובודאי שלכל דבר עניני החיים

קודמים. וכבר תקנו חכמים זכרון טוב לרבן גמליאל, שביטל את ההוצאה היתירה של הוצאת המתים (שו"ת דעת כהן יו"ד סי' ריב).

ב. תשלום לחברה קדישא - היתה חברה קדישא אחת היתה מבקשת ממשפחת הנפטר שתשלם חמש מאות דולרים בשביל הטהרה לחוד כשהנפטר לא היה חבר בחברה קדישא. שאלו את הגר"מ פיינשטיין על כך, והשיב שפשוט שאסור כי זו הנהגה שמתנגדת לתקנת ר"ג, וגם עוברים על איסור אונאה. ויש לח"ק לעסוק בנפטר בחינם במצוות גמילות חסדים (שו"ת חת"ס יו"ד ס' שכט), ורק לבקש תשלום בשביל ההוצאות האמיתיות שלהם, ואם הנהלת הח"ק יסרבו לשמוע לדעת תורה בענין זה, יש לרבני העיר להתאחד ולסדר ח"ק אחרת שינהגו כדין (שו"ת אגרות משה יו"ד ד, סב).

ג. שימוש בבית לוויות של ישראל - נשאל הגר"מ פיינשטיין אם צריך להשתמש דווקא בבית לוויות של ישראל שמייקרים ההוצאות ביותר, והשיב שודאי חובה גדולה היא על הב"ד להשיג מוכר אחר שימכור בזול, ולא שייך לטעון שתהיה הסגת גבול במה שאין מניחים אותו שיוכל לגזול, והוצאת המת שמצד שדרכם של הבנים לכבד להאבות, והוא גם זמן שקשה לפניהם מצד צערם לא להתחרות במקח ולא בעצם הבחירה בהארונות ובכל הדברים, ולבד זה שום בן בעולם לא יאמר שאינו רוצה להרבות בכבוד אביו, שהרי חזינן שאף בימי חז"ל היתה הוצאת המת קשה לקרוביו יותר ממיתתו משום שהיו מתביישין העניים לקבור בכלים זולים, ומצד זה עשה ר"ג תקנה ונהג גם בעצמו ליקבר בכלי פשתן שהיו זולים ואר"פ שנהוג עלמא אח"כ עוד ביותר פחותין בצרדא בר זוזא, וכ"ש שאיסור זה עוד ביותר על ארונות, ולכן ברור שלא שייך הסגת גבול מלמנוע דבר הרע הזה (שו"ת אגרות משה יו"ד ג קלד).

ד. טבילה במקוה למת - בעניין הטבילה במקוה שהתחילו אחדים לעשות זה לאנשים גדולים וקדושים שמתו, והתחילו בכאן הרבה לבקש גם לקרוביהם שמתו לטובלם במקוה

אף שהם סתם בני אדם, ומזה בא שאיזה בתי לוויות בונים מקוה ומודיעים שאצלם יש מקוה ומייקרין הרבה בשביל זה עוד יותר על הוצאת המת, כתב הגר"מ פיינשטיין שהוא נגד כי תקנת רבן גמליאל שאמר שצריך לראות להויל הוצאת המת ולא להוקיר (שו"ת אגרות משה יו"ד ג קלו. ע"ע סי' קלה, קלז).

ה. הבאת מתי חו"ל לקבורה בא"י – יש להזכיר דעתו של הג"ר יוסף אליהו הענקין (תשובות איברא ס' סו וסח אות ג') שמתנגד להעלות ארון המת לארץ ישראל כיוון שריבוי הוצאות של קבורה הוא נגד תקנת רבן גמליאל שיצא בכלי פשתן (מועד קטן כז ב), וכן שיש בזה משום גזל אלמנה ויתומים, ועדיף לתמוך בלומדי תורה וצדקה בכלל, כיוון שגם צדקה מכפרת על המתים, מאשר לאבד כסף על עצים ואבני שיש ונסיעות. וכל זה בדרך כלל, אבל כתב הג"ר הענקין שבוודאי תלמידי חכמים גדולים נאה להם ולעולם להעלותם לארץ ישראל, כדוגמת יעקב ויוסף. וגם מובא שהג"ר הענקין בחר להיקבר באמריקה דווקא, כדי שלא תישאר יהדות אמריקה גלמודה מקברי רבניה (שו"ת בני בני ח"א מאמר א עמ' קעב. ועיין ספרנו שו"ת ארץ ישראל סי' קנ בענין הזה).

ח. בימים שהמנהג בהם ללכת אל הקבר, כגון בכלות השבעה ושלושים ויא"צ, מכל מקום לא יבזבזו יותר מדי זמן עבור זה ויותר כדאי שיתחלפו במשך המעת לעת ללמוד כסדר ובלי לדבר אז דברים בטלים.

אם על ידי החיפוש למצוא מקום להתפלל לפני העמוד יגרום הרבה ביטול תורה יותר כדאי ללמוד תורה לשם שמים בזמן זה.

נשאל החזון איש: מה עדיף ביארציט - לעלות לקבר או ללמוד תורה לעילוי הנשמה?
והשיב: שב ותלמד, זה יהיה יותר תועלת לנפטר (ילקוט יוסף מ, י. נטעי גבריאלי - אבלות
ח"ב עו, ג בשם החזו"א). כידוע, הגרא"ל התקרב מאוד להחזו"א. הגר"ח קניבסקי סיפר
בניחום בניו של הגרא"ל כי החזון איש זיע"א היה נוהג לקום לכבודו של הגרא"ל ואף
היה מלווה אותו ביציאה. אפשר לראות את המסורת שהגרא"ל קיבל מהחזו"א בספר
אעלה בתמר חזו"א.

והגר"ר אליה דושניצר לא יצא לקבר זוגתו ע"ה אף ביארציט הראשון משום ביטול תורה,
ואמר לבניו ובנותיו שיצאו שלה שודאי לא היה ניחא הדבר (מה שיצאו לקברה) משום
ביטול תורה. והגר"ח קניבסקי שאל את אביו הסטייפלר אם לצום ביום היארציט של אמו
ע"ה והשיב לו שאצלנו לא נוהגים לצום וכן נוהג הגר"ח קניבסקי ואינו צם, ואמר בטעמו שהצום
גורם לביטול תורה ועדיף ללמוד באותו היום לעילוי הנשמה (אורחות רבנו ח"ד עמ' קלא).

ט. אבקש שכל מי שרוצה בטובתי ילמוד כל יום פרק אחד משניות עד גמר

י"ב חודש, והבנות יאמרו כל יום עשרה פרקי תהילים, גם בשבת ויום טוב.

הרי הגרא"ל מסר את נפשו כל חייו ללימוד תורה, והבין את ערכו. בס' 'רוח חיים' של
רבי חיים מוולח'ין, פירוש על פרקי אבות, הוא מספר על המשנה הראשונה, שפעם אחת
אישה צעקה אל הט"ז: "אהה אדוני, והנה בני נחלש למות!" הט"ז אמר לה: "התחת אלקים
אני". אמרה: "אל התורה שבאדוני אני צועקת, כי הקב"ה ואורייתא חד הוא". אמר: "הלא
זאת אעשה לך, דברי תורה אלו שאני עוסק כעת עם תלמידי, אני נותן במתנה לילד, אולי
בזכותו יחיה, 'כי בדבר הזה תאריכו ימים' כתיב". ואכן באותה שעה חלצתו חמה.

ופעם אמרו להגרי"ש אלישיב: ברוח חיים מביא מעשה באשה אחת שבאה אל הט"ז שבנה חולה... ונתן לו הט"ז את "זכות התורה" שלמד באותו יום, והבריא הילד [עכ"ד], ואנו ג"כ רוצים שהרב יבטיח בכוח התורה... ואמר הגרשי"א: אינני מבטיח, אלא ברכה (מפי האיש עמ' קז).

פעם הג"ר שמעון שקופ היה חולה, ורבנים תרמו לימוד תורה לרפואתו. רב אחד תרם חצי שעה, רב אחר תרם רבע שעה והחפץ חיים תרם דקה. אמרו לו: כבוד הרב, זה הכל?! הוא ענה: כן. אתם לא מבינים את הערך של לימוד תורה. אילו הייתם מבינים, לא הייתם תמהים.

הגר"א עשה חשבון כמה מצוות מקיימים בדקה של לימוד תורה. כל שניה אומרים מילה, שישים מילים בכל דקה, ולימוד תורה שקול כתר"ג מצוות – $36,760 = 613 \times 60$. 36,760 מצוות דאורייתא כל דקה. אפשר להוסיף, שלפי הרבי מסטמאר, כל התורה והמצוות שיהודי עושה בארץ ישראל, שווים לפחות פי שניים מבחוץ לארץ (גם כתב שם שעבירות בארץ הרבה יותר חמורות. ס' ויואל משה, מאמר ישוב א"י ס' קלב אות א). לכן, לפי החשבון של הרבי מסטמאר, יש 73,520 מצוות דאורייתא בדקה של לימוד תורה בארץ ישראל. אמר רבנו הרב צבי יהודה בשם החפץ חיים: קיום מצווה בארץ שווה פי עשרים מאשר בחוץ לארץ (שיחות הרב צבי יהודה – ויקרא עמ' 265, לנתיבות ישראל ח"א עמ' קס ועמ' רב, שיחות הרב צבי יהודה – תלמוד תורה עמ' 247). לכן, לפי החפץ

חיים, יש 735,200 מצוות דאורייתא בתוך דקה של לימוד תורה בארץ ישראל! ומסופר בספר 'השקדן' (ח"ב עמ' 240): אחד מנכדיו, שאל פעם את הגרי"ש אלישיב, מדוע אינו נוהג ככל בית ישראל להיות ניעור כל הלילה בליל שבועות, אלא קם כהרגלו בשעה שתיים אחרי חצות. הגרי"ש אלישיב הסביר לו שעשה חשבון, שבשינוי שעות

השינה המעטות שלו, לא ירוויח זמן של לימוד תורה, ועוד יחסרו לו 15 דקות! בשביל לימוד דקות יקרות אלו, הכריע כי עדיף שילך לישון בתחילת הלילה כהרגלו.

ולגבי אמירת תהילים על ידי בנות, פעם נשאל הגרי"ש אלישיב על המנהג שהחלו נשים רבות באמירת פרק שירה, והשיב: "אני אינני יודע מכך, האמהות והסבתות שלנו היו אומרות תהילים, וזה ודאי טוב. הרי פרק שירה זו ברייתא, ואם לא מבינים מה שאומרים אין מזה כלום, מה שאין כן תהילים מועיל גם אם לא מבינים מה שאומרים". ופעם אחרת אמר על אמירת תהילים בלי כוונת המילים: "זה בסדר, דוד המלך כיוון שבביל כולנו את מה שצריך לכוון" (הספד על הגרי"ש אלישיב מבנו הרב אברהם. ריש"א דגלותא עמ' יב. הסוד עמ' מח).

וכתוב בתפילת יהי רצון על אמירת תהילים שהאמירה שלנו תהא נחשבת כאילו אמרם דוד המלך בעצמו, ופעם אחד שאל את האדמו"ר מהרי"ד מבעלז איך אנחנו אומרים דבר כזה? ואמר שבאמת אינו נוהג לומר תיבות אלו (לוח תמידים כסדרם - ב אלול). ואפשר לתרץ עפ"י דברי הגרי"ש"א שאנו אומרים מה שדוד המלך כיוון שבביל כולנו את מה שצריך לכוון.

י. הכתבים בד"ת וכן באגדה אין להדפיס רק אלה שידעו שעברתי עליהם והם מוכנים לדפוס.

את חידושי הגר"ח מבריסק, את חידושיו שלא הגיה, הדפיסו תלמידי בנו הגרי"ז במכונת כתיבה (סטנסיל), כדי שלא לעבור על רצון רבם שלא להדפיס באופן רשמי את החידושים שלא עברו את הגהתו. הספר התקבל בתפוצה נרחבת בעולם הישיבות, אם כי נהוג

להתייחס אליו בזהירות לעתים, שכן מדובר בחידושים שלא הוגהו על ידי אומרם,
ובשיבת בריסק אין לומדים בו כלל.

יא. אבקש לא להזכירני בשם צדיק או ירא שמים, כדי שלא אתבזה על ידי זה
בעולם האמת.

קל וחומר שהגראי"ל דחה את אלה שהחשיבוהו בעל רוח הקודש. בזמן חטיפת שלושת
הנערים תלמידי ישיבה בארץ, וכוחות הבטחון שיערו שהם נמצאים באיזור חברון, רב
אחד השתמש בגורל הגר"א, והתוצאה היתה הפסוק: "הוא בא עד לחי ופלשתים הריעו
לקראתו ותצלח עליו רוח ד'" (שופטים טו יד). אותו רב הסביר שהפלשתים תפסו את
שמשון, שבו אותו, קשרו את ידיו והוא הצליח להוציא את החבלים וזה מרמז שהם
ישוחררו. וגם לפי הפסוק יודעים איפה החטופים נמצאים, באזור חברון, כי הרי כתוב
שהם היו בלחי ויודעי דבר אומרים שזה באזור חברון. בתגובה פירסמו שגם בימינו אנו
כאשר ניגש יהודי להגר"ח קניבסקי ומציע גורל הגר"א, משיב: "בשביל זה צריך רוח
הקודש, לך לראש הישיבה", כלומר הגראי"ל. וכשפנה להגראי"ל, הוא השיב: "וכי לי יש
רוח הקודש"?! והוסיף: "וכי למה יש עגונות, הרי יעשו גורל הגר"א...".

יב. אבקש מאד מחילה מכל מי שפגעתי בכבודו וכן מי שאני חייב לו כסף
ולא ידוע ושבמציאות לא יגבה, [היינו דלא יוכל לגבות על פי דין], נא למחול

לי.

כאמור, כל חייו, הגראי"ל עבד על מידתו הנפלאה של ענווה ונגד גאוה. משום כך קיצונים ביזוהו, אבל הוא נמנה בין גדולי ישראל "הנעלבין ואינם עולבין, שומעין חרפתן ואינם משיבין, עושין מאהבה ושמחין ביסורין, עליהן הכתוב אומר: ואוהביו כצאת השמש בגבורתו" (שבת פח ב).

פעם ספרו להגראי"ל שהפיצו פתקים נגדו. אמר: אם יודעים מי עשה זאת, אני צריך לשלם לו, כי בגילי אין לי כוח לסיגופים ולתעניות... ומקור דבריו הוא מה שאמר רבי חיים ויטל בספרו שערי קדושה שאם אדם היה יודע כמה הבזיונות עוזרים לו לכפר על עוונותיו במקום יסורים, היה רודף אחריהם.

ואי אפשר להעלות על הדעת שהוא היה חייב כסף למישהו, כי מעל הכל, אפשר היה לראות את הישרות והענווה של הגראי"ל בפשטותו. תמיד היה חסכן. בחתונתו הזמין רק חמשה עשר אנשים, כיון שהיא מומנה מכספי צדקה. אלה שנתנו לו כסף לחתונה, ביקש מהם שיקחו אותו בחזרה.

זה הגאון הסגפן לא אכל חם, לא אכל מתוק, אלא רק מזון פשוט. גם מאוד הקפיד על דיני ממונות. פעם בהיותו בצעירותו בשוויץ בשיחה עם אנשים ברחוב קטף בהיסח דעת פרח. לאחר שנים רבות כאשר שמע ממקורב אליו שנוסע לשם, מסר בידו פרנק שוויצרי וביקש שישלם לבעל המקום.

הוא היה גר בדירה של שנים וחצי חדרים בדמי מפתח, שמעולם לא שופצה, בבית מט ליפול, משתמש במיטות פשוטות "מיטות סוכנות", וישב על כסאות שהוא ניסר מארגזים של תפוזים, ובלי משענת אגב, כך היתה גם דירתו של הגרי"ש אלישיב. הגראי"ל נפגש עם גדולי ישראל ומנהיגי האומה בחדרו הקטן. פעם מישהו טען בשם החזו"א שבית כזה

לא מכובד, זה חילול השם. השיב הגראי"ל: להיפך, ככל שהוא יותר יפה, זה יותר חילול השם.

מספרים שפעם בא לביתו של החפץ חיים עשיר אחד והתפלא לראות באיזה בית דל חי גדול הדור. ראה בביתו של הגאון בקושי כמה כסאות, שולחן, מטה וארון ספרים. שאלו העשיר: רבי, היכן כל הרהיטים של כבודו? השיב לו החפץ חיים בשאלה: והיכן הרהיטים שלך? ענה העשיר: אמנם בתור אורח שנטה ללון כאן, יש לי מעט דברים הנצרכים לי, אבל בעירי יש לי כל טוב עושר וכבוד. אמר לו הח"ח: אותו הדבר אצלי, גם אני אורח בעולם הזה, ובעולם הבא יש לי את הכל מוכן.

יג. כל יוצאי חלצי לא ילכו אחרי המיטה כמנהג ירושלים ת"ו.

מנהג ירושלים מתייחס למנהגים שונים שהונהגו בירושלים ולרוב הם שונים מהמנהגים במקומות אחרים. ההתייחסות ל"מנהג ירושלים" מופיעה רבות בספרי הלכה ומנהג ונוגעת למגוון תחומים בהלכה. מנהגים שונים נהגו בעדות שונות ולרוב "מנהג ירושלים" של עדה אחת אינו מקובל אצל עדות אחרות. כבר במשנה ובגמרא מוזכרים מנהגים מיוחדים שנהגו בירושלים. ויש שנהגו חלק מ"מנהג ירושלים" גם במקומות אחרים בארץ ישראל. עיין על "מנהג ירושלים" בספרי עיר הקודש והמקדש להגרי"מ טוקצינסקי (ח"ג פרק כד-כה).

אהרן יודא לייב שטינמן

יד. היות והרבה טועים בי, לכן מצידי אני מייעץ שלא לקבוע ילדים על שמי

אבל איני אוסר את זה.

שעות טרם מסע הלוויה, נערכה בבית הכנסת "לודמיר" בשכונת שיכון ה' בבני ברק,

שמחת הברית לנכד הנדיב הרב אליהו ורטהיימר.

הגאון רבי חיים פיינשטיין, ראש ישיבת עטרת שלמה, אמר את הברכות: "ויקרא שמו

בישראל של הרך הנימול: אהרן יהודה לייב", ופרץ בבכי מר ובמשך מספר דקות לא

הצליח להמשיך את אמירת הברכה.

יחד עם ראש הישיבה, רבים מהמשתתפים פרצו בבכי ודמעות חנקו את גרונם.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים עם כל הגאונים הצדיקים.